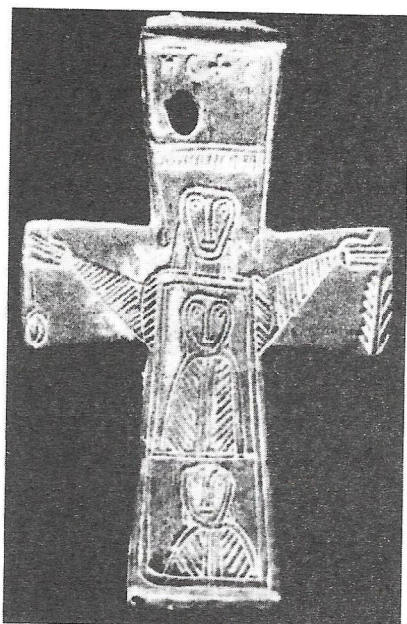

SLOVO - DVE K IKONOGRAFII "MAČIANSKEHO NÁPŔSNÉHO KRÍŽIKA"

Belo Polla

Hned' po objavení mačianskeho náprsného krížika (enkolpion) na začiatku päťdesiatych rokov vzbudil pozornosť historikov i archeológov i napriek tomu, že jeho nálezové okolnosti nič sú dosiaľ - a podľa mňa už asi ani nebudú - objasnené. Vie sa len to, že bližšie neznámy nálezca v uvedených rokoch odovzdal (alebo predal) tento nález pochádzajúci údajne z katastra Veľkej Mače, okr. Galanta vtedajšiemu riaditeľovi AÚ SAV v Nitre A. Točíkovi. Jedine on by mohol hodnoverne potvrdiť okolnosti, za ktorých došlo k záchrane tohto "skvostu". Žiaľbohu, dnes mu jeho zdravotný stav nedovoľuje, aby sa k otázke nálezu a záchrane mačianskeho krížika meritórne vyjadril.¹ Prvý z historikov, kto si tento nález všimol bol P. Ratkoš. Urobil to jednak v druhom vydaní svojej práce *Pramene k dejinám Veľkej Moravy* (Ratkoš, P. 1968) a neskoršie v práci *Slovensko v dobe veľkomoravskej* (Ratkoš, P. 1988), ktorá však vyšla až po jeho smrti. Uvádza sa v nej, že "veľkomoravskí lejári zaujímavu spracovali tematiku ukrižovaného Krista s postavami Márie a Jána (Malá Mača)".² Najobsiahlejšiu a doteraz najdôkladnejšiu analýzu, a to nielen mačianskeho krížika, ale i ďalších dvoch, ktoré pochádzajú z územia Slovenska (krížik z pohrebiska 9. - 10. stor. v Trnovci nad Váhom³ a krížik pochádzajúci zo súkromnej zbierky E. Marcela z obce Nebojsa, okr. Galanta⁴) podal Š. Holčík (Holčík, Š. 1984, 257-258, 262). Pri spracovaní pektorálnych krížov východného obradu, a najmä krížika z Mače, vychádzal nielen z doterajšej známej a publikovanej literatúry, ale mal k dispozícii aj rkp. práce D. Bialekovej, ktorá okrem inej závažnej problematiky venovala svoju pozornosť i mačianskemu náprsnému krížiku (Holčík, Š. 1984, 269). Vzhľadom na to, že problematike nielen mačianskeho náprsného krížika, ale aj ostatným doteraz známym enkolpionom nielen z našich, ale aj zo zahraničných nálezísk, venovali svoju pozornosť nielen Š. Holčík, ale aj J. Dekan (Dekan, J. 1976, 1993), a nemožno neuviesť aj P. Ratkoša, nevenujem svoju pozornosť ani okolnostiam, ani miestu nálezu a pre zjednodušenie nazývam nález enkolpionu ako mačiansky krížik, lebo autori sa v otázke miesta nálezu rozchádzajú. Š. Holčík na s. 258 uvádza jeho lokalitu Veľkú Maču, ale na s. 262 pripúšťa, že aj mačiansky krížik môže pochádzať z niektorej súkromnej zbierky, napr. zo zbierky grófa Eszterházyho z Abraháma (Holčík, Š. 1984). Jedine P. Ratkoš ako nálezisko dôsledne uvádza Malú Maču.

Vzhľadom na to, že okolnosti nálezu mačianskeho krížika sú také, aké sú, neuvádzam ďalšie možnosti, lebo vo svojom príspevku sa chcem zamerať iba na vlastnú ikonografiu zachovaného torza mačianskeho náprsného krížika. Za podklad mi poslužil jednak samotný nález, ako aj bronzový odliatok vyhotovený v Archeologickom ústave SAV, a samozrejme v prvom rade doteraz z múzejného hľadiska najlepšie publikovaný opis Š. Holčíka. Vo svojom opise konštatuje, že z bronzového náprsného mačianskeho krížika

Obr. 1. Mačiansky krížik.

Obr. 2. Desiat'korunová minca s mačianskym krížikom.

sa zachoval iba jeho averz, a ďalej píše: "Križ je latinskej formy s mierne rozširujúcimi sa ramenami. Bol liaty do formy s predznačenou výzdobou, ktorú potom dodatočne zvýraznili rytím. Na čelnej strane fragmentu z Veľkej Mače je figurálna výzdoba, ktorá predstavuje postavu v dlhom rúchu, na ktorom sú znázornené ešte dve poprsia nad sebou. Nad postavou je nápis, ktorý je však v zrkadlovom obraze nápisu HC XC (Hiesos Christos). Obrátený nápis je dôkazom liatia do formy, kde bol omylom nápis vyznačený v správnom tvare. Pod nápisom nad hlavou centrálnej (sic!) postavy je motív, ktorý pripomína hrebeň, ohraničený z dvoch strán zvislými linkami, ktoré sa po stranách hlavnej postavy stáčajú späť. Pod pravou dlaňou postavy je znázornená vetvička, pod ľavou dlaňou okrúhly predmet zavesený na zvislom povrázku" (Holčík, Š. 1984, 258). Všimol si aj stranou posunutý nepravidelný otvor na hornom ramcnc krížika. Pri dierke Holčík uvažuje o dvoch eventualitách: mohla to byť chyba výrobcu (nepodarok), alebo dierka mala slúžiť na zavesenie (Holčík, Š. 1984, 259-260).

Š. Holčík vo svojej štúdiu uviedol i názory v podstate všetkých bádateľov, ktorí sa ikonografii mačianskeho krížika venovali (M. Kučera, J. Dekan, D. Bialeková, B. Chropovský, V. Dvořáková, P. Ratkoš), a preto nebudem ich názory opakovať, ale iba poukazujem na literatúru, ktorú Š. Holčík uvádza. V predkladanom príspevku pokúsím sa venovať ikonografii mačianskeho krížika a riešiť ju na základe toho, čo sa dá vysvetliť z evanjelií ako primárneho prameňa. Som presvedčený, že práve v texte evanjelií nájdeme vysvetlenie všetkých ikonografických figúr aj na mačianskom krížiku, ktorý vzbudil pozornosť a vyvolal značnú odozvu v slovenskej societe, keď sa v roku 1993 dostal na reverz desaťkorunáka Slovenskej republiky (Ruttikay, A. 1993; Vladár, J. 1993). V odbornom bankovom časopise, ktorý vydáva Národná banka Slovenska (Biatek, 1993) je vyobrazený nielen reverz a averz desaťkorunáka, ale pod obrázkami sa uvádza i tento text: "... na reverze je vyobrazený kresťanský križ z veľkomoravského náleziska v ka-

obce Veľká Mača", a ďalej sa uvádza, že autorom návrhu je "Drahomír Zobck, vedúci ateliéru Štátnej mincovne v Kremnici".

Je všeobecne známe, že kríž je v kresťanskom náboženstve symbolom XII. zastavenia Ježiša Krista na jeho krížovej ceste v Jeruzaleme až na miesto ukrižovania zvané Lebka - Golgota (Mt 27, 32 - 33; Mk 15, 22; Jn 19, 17),⁵ kde končí načas jeho životná púť. Každé zastavenie na krížovej ceste bolo bolestné, ale toto XII. zastavenie bolo najbolestnejšie, najťažšie a konečné, lebo posledné dve zastavenia XIII. a XIV. sa týkajú už len mŕtveho tela Ježiša Krista: XIII. - snímanie z kríža a XIV. - uloženie tela Kristovho do hrobu. Z evanjelií sa vie, kto Ježiša Krista na krížovej ceste sprevádzal a kto sa zdržiaval opodiaľ miesta ukrižovania (Lk 23, 27-29; Jn 19, 17-23). Evanjelium Jána zachytáva, kto s Kristom v týchto najbolestnejších a najkritickejších chvíľach "komunikoval". Poznáme aj Kristov "dialóg" pred poslednými slovami, ktoré zaznamenal Ján evanjelista: "Žízňim" a "je dokonané" (Jn 19, 29-30). Podľa evanjelistu Jána posledné slová Kristove patrili matke a Jánovi apoštolovi - miláčikovi. "Keď Ježiš uzrel matku a pri nej učeníka, ktorého miloval, povedal matke: "Žena, hľa tvoj syn !". Potom povedal učeníkovi: "Hľa tvoja matka !" A od tej hodiny si ju učeník vzal k sebe" (Jn 19, 26-27). Z povedaného i zo slov evanjelia dá sa vydedukovať, že na mačianskom krížiku majster - rytec zobrazil práve tieto tri osoby posledného dialógu ukrižovaného, a to Ježiša Krista (i napriek tomu, že na roztriahnutých rukách chýbajú rany a priklincovanie rúk), jeho matku Máriu a apoštola Jána. Takto interpretoval tieto tri postavy už r. 1968 P. Ratkoš⁶, a ja túto interpretáciu figúr považujem za jedinú správnu (Ratkoš, P. 1968).

Keď sme poukázali na hlavné figúry na mačianskom krížiku, pokúsime sa interpretovať i ďalšie figúry. Za pravdepodobné a správne považujeme vysvetlenie Š. Holčíka vo veci zrkadlového nápisu HC XC. Je otázne, či to bol omyl majstra - ryca, alebo to urobil úmyselne. Možno chcel poukázať na odpor a veľké rozhorčenie u Židov, ktorý vyvolal Pilátov nápis: "Toto je Ježiš, židovský kráľ" (Mt 27, 37). A možno, že práve preto rytec v zrkadlovom obraze zachytil iniciálky iba samotného mena Hiesos Christos. Podobne pravdepodobné a prijateľné je vysvetlenie Š. Holčíka, že obrazec "hrebeňa" pod nápisom by mohol byť symbolom trňovej koruny, ktorou bol Kristus "korunovaný" (Mt 27, 29; Mk 15, 17; Jn 19, 2).

Ostávajú ešte dve figúry, ktorých interpretáciu nachádzame opäť v texte evanjelií. Všetky doterajšie vysvetlenia týchto dvoch figúr (vajce, granátové jablčko a iné) považujem za nesprávne. Pod ľavou dlaňou okrúhly predmet zavesený na povrázku považujem za horčičné zrno - semeno, ktoré je v biblických textoch predobrazom smrti - hrobu a života (znovuzrodenia). Všeobecne sa možno o zrno dočítať v SP, akú ono hrá úlohu v podobenstvách. Zrno musí zomrieť, byť "pochované" v zemi, aby mohlo vydať svoje plody. V prvom liste apoštola Pavla ku Korint'anom sa možno dočítať, že zasiate semeno "neožije, ak prv neodumrie" (1 Kor. 15, 36 n). Zrno v podobenstvách je symbolom smrti Ježiša Krista a jeho zmŕtvychvstania. I Kristus musel zomrieť, byť pochovaný, musel vstať z mŕtvych, aby sa upevnila a rozšírila cirkev Kristova. Už na začiatku svojho príspevku som uviedol, že ide o zrno horčičné (Mt 13, 3-23; 13, 18; Mk 4, 31; 4, 3-20; Lk 13, 19; 8, 5 n), ku ktorému Kristus prirovnáva nebeské kráľovstvo. "Nebeské kráľovstvo sa podobá horčičnému zrnu, ktoré človek vzal a zasial na svojej roli. Ono je síce najmenšie zo všetkých semien, ale keď vyrastie, je väčšie než ostatné byliny a je z neho strom, takže prilietajú nebeské vtáky a hniezdia na jeho konároch" (Mt 13, 31-32). Pre dôkaz odcitujem ešte evanjelium Lukáša, kde sa píše, že Božie kráľovstvo sa podobá "horčičnému zrnu, ktoré človek vzal a zasial vo svojej záhrade. Keď vyrástlo, bol z neho strom a nebeské vtáky hniezdili na jeho konároch" (v starších prekladoch: "na rateľoch") (Lk 13, 19). A v tomto staršom preklade (ale i v novom preklade Biblie z r. 1979 Ev. cirkvi a. v. v ČSSR) máme zároveň vysvetlenie i vetvičky znázornenej na

ľavom ramene kríža pod ľavou dľaňou ukrižovaného. Je síce pravda, že o vetvičke sa dá uvažovať aj ako o vetvičke palmovej, o ktorej sa píše pri príchode Ježiša Krista do Jeruzalema (Jn 12, 13; Mk 11, 8; Mt 21, 8).

Toto sú v podstate moje poznámky k ikonografii mačianskeho náprsného krížika. Nazdávam sa, že na základe uvádzaných citácií zo SP podarilo sa mi rozriešiť ikonografické znaky - figúry, a keď nie vyvrátiť, tak aspoň spochybniť mienku tých, ktorí sa pokúsili ikonografiu mačianskeho krížika interpretovať na základe porovnaní viacerých náprsných krížikov a nevychádzali z premisy, že každý nález, keď nie je totožný, je nálezom sui generis a ku každému treba pristupovať z tohto hľadiska. Som presvedčený, že moje zdôvodnenie a vysvetlenie jednotlivých ikonografických figúr na mačianskom krížiku je prijateľné a najviac vystihujúce tematiku, ktorej bol venovaný.

Poznámka k datovaniu: Prevažná väčšina bádateľov datovala mačiansky krížik ako pamiatku veľkomoravskú. Upozorňujem však, že z metodologického hľadiska treba byť pri datovaní takéhoto jedinečného nálezu opatrným (sám ho považujem za veľkomoravskú pamiatku), lebo ťažko sa datuje archeologický nález, keď nepoznáme nielen nálezové okolnosti, ale ani lokalitu: Malá Mača, Veľká Mača a či ešte iná? ⁷

POZNÁMKY

¹ O nálezových okolnostiach i o lokalite bližšie pozri štúdiu Š. Holčíka, s. 258 a n.

² P. Ratkoš uvádza lokalitu Malá Mača, s. 104.

³ Z hrobu č. 382, z výskumu A. Točíka; cit. podľa Š. Holčíka, s. 257-258.

⁴ Teraz sa nachádza v zbierkovom fonde Historického múzea SNM v Bratislave, inv. č. UH 2538; Š. Holčík, s. 262

⁵ Všetky citáty sú zo Svätého písma (SP), ktoré vydal Spolok sv. Vojtecha v Trnave v CN Bratislava, 1986: Sväté písmo, Nový zákon. Preklad podľa typického vydania Novej Vulgáty, upravenej podľa zásad Druhého vatikánskeho koncilu na príkaz pápeža Pavla VI. a promulgovanej pápežom Jánom Pavlom II. Evanjelium podľa: Matúša (Mt), Marka (Mk), Jána (Jn), Lukáša (Lk).

⁶ P. Ratkoš necituje však miesto z Jánovho evanjelia (Jn).

⁷ Moju skepsu o nálezisku mačianskeho náprsného krížika uvedenú na začiatku tohto príspevku potvrdzuje aj informácia Dr. J. Bártu, CSc., ktorú mi sprostredkoval Dr. D. Čaplovič, CSc. Záznam z 9. 1. 1994 znie takto: "V priebehu výskumu Dr. J. Bártu, CSc. v polohe Mačianské vršky navštívili výskum doc. dr. A. Točík, DrSc., spolu s dr. V. Uhlárom na motorke. Pravdepodobne to bolo v prvom roku výskumu, t. j. v roku 1953 (výskum sa realizoval v rokoch 1953 až 1956), pretože, ako uvádza Bárta, od roku 1954 začal viesť knihu návštev a V. Uhlár tam nie je uvedený - podpísaný. V. Uhlár sa išiel pozrieť po okolitých dunách a prišiel aj na miestnu faru do Veľkej Mače, kde ho prijal miestny pán dekan V. Kurcz, ktorý mu ukázal spomenutý krížik. Dostal ho od robotníka z obce pri ťažbe piesku. Takto to miestny pán dekan Kurcz uviedol aj J. Bártovi, autorovi tejto informácie. J. Bártu sa domnieva, že nález pochádza z Malej Mače, kde bolo veľa pieskových dún so stredovekým osídlením a podľa neho tam bol aj kostol, ktorý bol (neskôr) obhliadnuť, skúmať (?) Dr. A. Habovštiak, DrSc." Za informáciu obom patrí moja vďaka.

LITERATÚRA

BIATEK, 1993, 1, február, s. 17. Národná banka Slovenska.

DEKAN, J. 1976: Veľká Morava - Doba a umenie. Bratislava, TATRAN.

DEKAN, J. 1993: Po rokoch nanovo o ikonografii mačianskeho kríža. Zborník SNM, LXXXVII, 1993, Archeológia 3, s. 91 - 98.

HOLČÍK, Š. 1984: Pektorálne kríže východného pôvodu. Zborník prác Ludmily Kraskovskej (k životnému jubileu), Bratislava, s. 257-269.

RATKOŠ, P. 1968: Pramene dejín veľkej Moravy. Bratislava, SAV.

RATKOŠ, P. 1988: Slovensko v dobe veľkomoravskej. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo.

RUTKAY, A. 1993: O čom hovoria nové slovenské mince? In: Národná obroda č. 5, marec.

SVÄTÉ PÍSMO, 1986, Spolok Sv. Vojtecha, Trnava.

EIN, ZWEI WORTE ZUR IKONOGRAPHIE DES "ENKOLPIONS" VON MAČA

Belo Polla

Gleich nach der Entdeckung des Brustkreuzes (Enkolpions) von der Fundstelle Mačianske vršky zu Beginn der 50er Jahre (1953 - 1956) erweckte es die Aufmerksamkeit der Historiker und Archäologen. Die umfangreichste und genaueste Analyse hat Š. Holčík dargeboten.

In meinem Beitrag möchte ich mich lediglich auf die eigentliche Ikonographie des erhaltenen Torsos des Enkolpions richten. Als Unterlage dient mir der Fund selbst. Ich will versuchen, die Ikonographie des Brustkreuzes aufgrund dessen zu lösen, was aus den Evangelien als primäre Quelle gefolgert werden kann. Meiner Ansicht nach finden wir im Text der Evangelien die Erklärung sämtlicher Merkmale (der Figuren und Gegenstände) auf dem Brustkreuz, das die Aufmerksamkeit und ein beträchtliches Echo in der slowakischen Sozietät erweckte und hervorrief, als es im J. 1993 auf dem Revers des Zehnkronenstückes der Slowakischen Republik erschien.

Das Kreuz ist in der christlichen Religion das Symbol der XII. Kreuzwegstation Jesu Christi auf seinem Leidensweg, wo vorübergehend sein Lebenslauf endete. Im Evangelium des Hl. Johannes ist erfaßt, wer mit Christus in den schmerzlichsten und kritischsten Augenblicken "kommunizierte". Nach dem Johannesevangelium waren die letzten Worte Christi an die Mutter und an Johannes, den "Jünger, den er liebte" gerichtet. Meiner Ansicht nach hat der Meister-Graveur auf dem Brustkreuz jene drei Personen des letzten Dialogs des Gekreuzigten dargestellt, also Christus, seine Mutter und Johannes. Oben auf dem Kreuzchen ist die Spiegelinschrift HC XC. Es ist nun die Frage, ob das ein Irrtum des Meisters-Graveurs war, oder ob er dies absichtlich tat. Die Figur des "Kammes" unter der Inschrift ist das Symbol der Dornenkrone (so auch Holčík). Den runden, an einer Schnur hängenden Gegenstand halte ich für ein Senfkorn, das in biblischen Texten ein Symbol des Todes - des Grabes - und des Lebens ist (und der Wiedergeburt). Das Korn, namentlich das Senfkorn, ist in den Gleichnissen das Symbol des Todes Jesu Christi und seiner Auferstehung. Das Zweiglein im linken Kreuzbalken unter der linken Handfläche des Gekreuzigten kann ein Zweig des "Baumes" sein, der aus dem Senfkorn erwächst, oder ein Palmenzweig, eine Erinnerung an die Ankunft Jesu Christi am Palmsonntag in Jerusalem. Ich selber bin für die erste Variante.

Ich bin überzeugt, daß meine Begründung und Erklärung der einzelnen ikonographischen Figuren auf dem Brustkreuz annehmbar ist und am meisten die Thematik erfaßt, welcher es gewidmet war.

Das Kreuzchen gehört in den Denkmälerkreis der großmährischen Zeit.